

„Szétporló csillagok” alatt

Buda Ferenc: *Árapály*

Buda Ferenc, a költő „Árvaföldön” jár, ahol szikkadt a föld, sívár a homok, fonnyad a fű. S az itt élő „kivégzett Emberfia” a kereszten függ, „ki kell bírnia”. Csak így reménykedhet a feltámadásban. Ez a homokvilág, ez a végtelen puszta, ez a hajdani „végek”, „végvárak” környezete, a sokak által lebecsült „vidék” az ő világa, „Mint a bakter kicsi háza mellett, / Szalutálok tűnő életeknek” – írta Juhász Gyula a *Vidék* című versében. Igen, könnyen lehet, hogy a fővárosban élő ügyeskedő költő vagy álköltő könnyebben halad a pályáján, jobban észreveszik, magasabbra értékelik. De most e félig igaz általánosítást vissza kell vonni: Buda Ferenc költő 2005. március 15-én Kossuth-díjat kapott. A magas kitüntetés valóban igaz értéket emelt ki: Buda felett elmúlt néhány évtized, közeledik a hetvenhez. Méltán kapta a Kossuth-díjat az 1956 nemes eszményeit őrző, kemény tartású, magyarságát mindig következetesen kifejező, a Tiborcokhoz, az elesett, tartóarcú öregekhez kötődő költő-szószóló.

„Számomra az írás: örök túlélési esély és gyakorlat, az elmúlás késleltetése. De sohasem verseny – hacsak nem játékból. Mások megelőzésére komoly belső késztetést érezni nem szoktam, így az sem sújt porig, ha mások megelőznek. Legyűrni való ellenfeleim tehát nincsenek. Egyedül magamat: a bennem (is) rejülő rosszat kell újra meg újra legyőzőnm. Örvendek, ha olykor ez sikerül. Hisz ettől a rossztól: a mi mohó és ostoba voltunkból árva ez a Föld. Tőlünk s így velünk árva” – valotta a költő korábbi verskötetete, az *Árvaföld* előtt. Ebben a költői önvallomásban sokminden benne rejlik: az Árvaföldön magányos

OSIRIS KIADÓ,
2001

ember keresztje, kiszolgáltatottsága, „ki kell bírni” akarása, a túlélésbe kapaszkodása. Élete a mindennapi kisember sorsa, amely reménytelen, de mégis a reménybe, „feltámadásba” kapaszkodó, árvaságukkal mindig megküzdő. Ez a küzdő, „végvári harcos” sors Buda Ferenc sorsa, aki nemrég kapta meg a „Balassi-kard” kitüntetést. Hisz Balassi korában az élet mindennapi küzdelem volt az életért és a költészetért. A tiszakécskei otthonuk falán függő kard, a Balassi-kard számára örök figyelmeztetés, a magyar költészet nemes, igaz hagyományainak őrzését elismerő jelkép.

„Harangszavú szabadság, / de jaj, a csizmák / itt menten széttapossák” – írta Buda Ferenc. „Mit tehet a költő?” – tette fel a kérdést Juhász Ferenc. „Az életért, a szép reményért s a még szebbé lehetetlenért” kell küzdenie. Buda Ferenc is ebben a korban él, meghurcoltatás és reménytelen nyugalom közt őrlődve. Elzárkózni nem lehet. Két Petőfi-verse, a korábbi *Március* című és a mostani, az *Árapály* című kötetében olvasható, a *Petőfi utolsó látomása* jól jelzi a költő szemléletét. A *Március* című verse korábbi: a borzongató hideg és félelmes csönd pillanataiban a tavasz ébredésére gondol. „Ma ne gondolj semmi rosszra, / szennyre, halálra, vére.” Kitért ablaknál áll a költő, önmagát szabad madárnak nevezi 50 és 60 év között. És bátor repülésre serkenti magát. Fellelkesedik, hiszen „Március tizenöt van, / reménye tündököl / szóban, ütemben, rímben, / minden dalra gyúlt szívben”. S az ellene összefogó császárok, cárok, forradalmokat eltipró hadaik ellenére – mégis hiába! Reménykedik, a háromszínű kokárdában bízik, Petőfi

emlékében – a „százezer fekete dárdával” szemben.

Buda Ferenc egy másik verssel folytatja a korábbi *Márciust* – a *Petőfi utolsó látomásával*. A verssorok első hullámvázában, Petőfi utolsó pillanatait idézve: fontomképek jelennek meg, végzetes látomásai fonódnak össze. A hazájából később esetleg elhurcolt Petőfi szibériai hóvilágáig, „végidejének” ronccsorát felidézve a Sarkkörig. A látomás teljesen elkeseredett perceit villantja fel („árva föld”, „Elhurcolt a muszka”, „jeges pokol kapuján zörgetek” stb.). A vers végén gyors váltás van, a látomásból eljut a közeli szörnyű valóság-hoz, az ellenség félelmetes golyózáporáig és „patarobajáig”. Petőfi szinte megszólítja a közzeledő kozákat: „Most döfj a szívembe!” A tipográfiaileg kiemelt szónak „itt” különösen nagy jelentőséget tulajdonít. A Petőfi halálának és bizonytalan körülményeinek „feloldást” ad. Itt, itthon, magyar földön halt meg Petőfi Sándor. S a vers utolsó szavai – a köszöneté, Istené: „Itt estem el. Köszönöm, Istenem.”

Az *Ösztánc az Árapály* című Buda-verskötet egyik legjelentősebb alkotása. A középkor és az újkor határán elterjedt haláltánc formai megoldásához nyúl vissza a költő. A régi haláltánc képeken a Halál csontvázalakban jelenik meg, és így „húzza a talpalávalót”. A haláltáncban hosszú sorban jelennek meg a résztvevők. Közben a versszakokban visszatérnek a harag napjára való utalások, az utolsó ítéletről szóló középkori himnuszok („dies irae dies illa solvet saeculum in favilla”). Ez a tánc nem báli tánc, hanem haláltánc, végzetes „leltárral”, a részt vevő alakok összegzésével. Buda Ferenc haláltáncot ír, halálos ítéletet mond ki, a rettenetes világ valamiféle végjátékát eleveníti fel. Itt nem a múltba menekül a költő, hanem a környező világ elborzasztó „táncai” késztetik „másfajta” formai megoldásra. Ítéletet mond ki, a középkori haláltánc műfajában fejezi ki a maga véleményét. A bíráló ítéletet a gúny, az ironia eszközével keveri. Az elegáns táncoló közönség erkölcsé nem éppen „emelkedett”: „kéz kezét mos”; „rád kacsint a törvény”; „körbenyalják a kon-

cot” stb. A következő haláltáncos szakaszokban a leltár, a névsor a fontos. Az ítélet: maga a „leltárba vétel”, a „névsor”: „konokok”, „kiskirályok”, „pénzpribék-tanoncok”, „latrok”, „ribancok”, „bakfiúk”, „brókerek”, „főminiszterek”, „ritter”, „pártvezér” stb. Más versszakokban a nem rokonszenves emberi magatartást, eltorzult viselkedést gúnyolja ki a „haláltánc ritmusára”: „rúz-ügyekben főkolompos”, „szélhám felleghajtó” stb. Másutt az igazán oda nem illő „tehetségtelen” végzi a felelősségteljes munkát: „jégbalettot béna oktat”; „fővadász a kancsal”, „csúcsra hág a jóra hitvány” stb. Szinte mindegyik verssor, versszak lényeges erkölcstelenségre, becstelenségre figyelmeztet. A költő alapmagatartása, egyik kulcsszava ez: erkölcs. Ez napjainkban „idejét múlt, régies”, írhatná a szó mellé a szótáríró tudós, ezzel a múltra utaló jelzéssel: vö. Berzsenyi Dániel. Mégis még hozzá kell tenni e versmagyarázathoz: a csaknem félreérthetetlen megnevezést, „ál-foglalkozást” „bróker”, „jogörzésből jogorzás”. Közel áll egymáshoz két vers: az *Ösztánc* után olvasható a *Tiborc tűnődik* című. Lehet ez véletlen sorrend, de mégis összeköti az, hogy „egy fordított világban” élünk. Itt a „sztár a zsvány, a mester a kontár”. Ebben a világban minden megváltozott, a hagyományos értékrend felborult: jóból rossz lesz; „a rosszfű jóvá válik; a szajhákön csillámlik a flitter, / sarzsihoz jut sok kósza ritter”. Itt a *Bánk bán* sem igazi, a Petur bán is maszkot öltött, a király is csak múltó éveket emlegetve – a „Tiborcokkal”, a lent élő pénztelenekkel együtt így vall: „így tehát, testvér, mi Tiborcok / húzzuk összebb a gatyakorcot?”

A *Malom* című Buda Ferenc-vers félig az *Ösztánc* párja. Bár az egyik haláltánc, a másik körbejáró „élettánc”. De mindkettőben közös a keserű-bíráló hangú összegzés. Bizonyos életkor is szükséges mindkét vershez: nagyon sok fájó élettapasztalat után írt számadás, számvetés. (Mint Kosztolányi Dezső is eljut a maga *Számadásához*.) Vörösmarty is megkérdezi *A vén cigány* című versében, hogy: „Mi zokog, mint malom a pokolban?” Buda Ferenc versmalmában a szörnyű világ becstelen-

sége, békétlensége, forradalomnélkülisége, hontalansága, haszonközpontúsága, a minden és mindenki árúvá válása („hazát eladhatsz”) jelenik meg. Itt ismét a költőben halmozódik fel a világ embertelensége, becstelensége. Nem tudja „megállítani” ezt a malmot, tovább forog a kerék, mindent „elszennyez”, mindent előnt ez a sok hamisság, értéktelenség. S mint Illyés Gyula feledhetetlen *Egy mondat a zsarnokságról* verssoraiiban: itt is, Buda versében a Birodalom „benyomakszik ágyadba is”. „Nem tudsz elmenni, elmenekülni a világ szennye elől.” És félve kérdezi meg a költő, hogy hol van a torony, hol van a kötélt, hol van a vést jelző igazi harangozó. Megborzong a költő, „űri hidegben” van, és befejezésül nem tud mást mondani, mint az Istenhez fordulni: „Uram, Uram vond vissza a törvényeidet.”

A költő elcsendesül, szavakkal, betűkkel játszani akar. Itt a haiku tömörségével játszik, más hol a gyermekversek játékával lep meg, máskor pedig az anagrammák betűit rakosgatja. De a magára hulló sok komoly valósággörgeteg, még itt sem hagyja nyugodni. Mi a politika? „Aki lop: ti. (Piti akol. „Es a társadalom? Ma: sár-oldat. Altasd, Ámor! / Ás, old, marat. / Látod saram? / Látom sarad.” Vagy lendületben van-e az ország? A költő így felel: „Ege: lenn. Űz, szart dobál. / Az dorgál – te ülsz benne.” Azt érezzük, hogy csaknem minden versét átjárja, átiszínezi, komorrá-komollyá festi a kor, a világ. A *Bábel* című versében a toronyházak bombázása merül föl. Az *Üzenettörülésben* „kormos keserű alkony száll szemedre”. A *Keringővel* soraiban „morc kedved bármily gané ma”, írja. A Közép-Kelet dinamitmorzsáit nem felejtí. A Közép-Kelet című versszakban a „kisépek” sorsán tűnődik. Balkánt emlegeti, és a „helyzetet” szellemesen így jellemzi: „seggünkbe nyomták a klistélyt”. Aztán a *Farkasok* című versében a

farkasok „morálját” és az emberek elkorcsosult „emberségét” veti össze. Elgondolkodik az elműló éveken, évtizedeken, „maholnap csak megöregszel”, állapítja meg, s hozzáteszi „Ez van. S ez éppen elég szar”.

A költő nem magányos alkotó, hanem barátokkal, kollégákkal körülvevett ember. Nagy László a mestere, barátja volt, így természetes a baráti kapcsolat a családdal: Szécsi Margittal (verssorait mottóként idézi a *Malom* előtt), és Buda kötetének külső formáját Nagy András, Nagy László fia tervezte meg. Erdélyi költőbarátjának, KAF-nak külön verset ír, vidáman, szellemességgel teli módon: „Pannóniában voltak kuplerájok” (*Triptichon Pannóniából*). Derűs hangulatban figyeli a fent a magasban elhúzó vadludakat, a reményről kérdezi őket (*Vadludak*, Pintér Lajosnak, aki a madarakat – már 50 éve – szintűgy szereti.) Vidám hangon írta a kicsinyeknek szóló „zsebnaptárát”, Csanádi Imre költőtársa emlékére. Baráti verses ölelés jut Kiss Bencének, jó barátjának, aki hatvanéves lett, *Vásárfia* címmel. Játékos vershargon szól az „okarinán”, meg a „csókát” üdvözölve, és a tiszakécskei rigóknak is, a „forró szívűket”, „csuda-dalukat” nem felejtve. A kötet címadó verse, az *Árapály* Ilia Mihály barátjának szól, Szegedre, a múltó életet idézve, üres határban, „szétporló csillagok” alatt: „Lesz földem újra pusztá és kietlen?” – kérdi. Lassan bealkonyul. „Se út, se ösvény.” És Bardócz Lajos grafikusművészt köszönti kiállításakor (*Más ég, más föld*).

Buda Ferenc költői világa gazdagodott: itt a középkori haláltáncot idéző kórképpel, amott a *Malom* szívszorító soraival. Komor, keserű, szűkszavú költészete – hihetetlen tömörítéssel – még drámaibb lett. Virtuóz anagrammái is feledhetetlenek. A végvári vitéz kemény lírája ez.

SZEKÉR ENDRE

A csónakos férfi szobra

Szentmártoni János: *Eleven csónak*

megkövülve, egyetlen pózba zárva él a

MAGYAR NAPLÓ,
2004

ben, hanem gyöngyháslásként merül a mélybe kincseiért. Ha az érzé-

vers. Beszorulva a pillanatba. Az olvasó tekintete fölmelegíti a néhol érdes, néhol selymes felületeket. Így történhet meg az a csoda, hogy lassan fölengednek a hűvös mozdulatok, a merev arcvonások a melegségtől meglágyulnak, és a puha viaszon át meglátod ragyogni az élő szobor szívét. S kioldod a pillanattól mindörökre.

Így simogatja életre a verseket Szentmártoni János is *Eleven csónak* című esszékötetében (Magyar Napló, 2004), melyekben kortárs verselők költészetét jellemzi. A kötet bevezetőjében kijelenti: „Nem vagyok kritikus, s nem is akartam azzá válni sohasem. Ma pedig már késő volna egy ilyen elhatározáshoz. Költőként és izgága olvasóként merültem el az érintett alkotásokban.”

Mégis biztos ízlésű kritikai érzékkel nyúl a versekhez. Humánus, emberbarát megközelítéssel figyel. Vallja, hogy az ember elsősorban érzelmi lény. Határozott és kiforrott kritikai attitűdjét egyik Ágh Istvánról írott esszéjében meg is fogalmazza: „»Lírai szenvedély nélkül üres a vers« – indítja e manapság nagy bátorságnak számító megállapítással a kötet második ciklusát *Magára hagyott* című költeményében. Üres, csakúgy mint a szerelem nélkül az emberi élet. Még jó, hogy az egyik leghitelesebb költő szájából hangzik ez el, hiszen Ágh ugyanúgy kerüli a pátoszt, mint az iróniát. Sokan összekeverik az érzelmeket az érzelmességgel, így halálra rémülnek, ha kortárs versben a logikai bukfencek mellett helyet kap a szív hangja is... S akár bevalljuk, akár tagadjuk, maradandó költészet e nélkül még nem jött létre.”

Ez a lírai szenvedély tűnik szemünk elé Szentmártoni János esszéiben is. Költőként, művészi igénnyel alkot. Nem egy kalózhajó fedélzetén gyönyörködik rablott ékszerei-

keken keresztül folytatott megismerésből eltűnik a quinta essentia, a tiszta belső lényeg, akkor a formák halottá válnak, mint egy kőszobor.

Az esszékötetet olvasva gyakorta fölmerül a kérdés: Szentmártoniról vagy a költőkről olvasunk valójában? Finom lírai rajzot készít a költői karakterekről, s célját a legnagyobb szenvedéllyel éri el. Élmenybeszámolói sokszor igen szubjektívek ami segíti az olvasót, hogy megértse a jellemzett költő egyéni látásmódját. Fénnnyel, levegővel átítatott színekkel világítja meg a költők karakterét. Egyik legérzékenyebb leírása, mellyel Báger Gusztáv költészetét jellemzi így hangzik. „Ki ne ébredt volna már fel úgy, hogy a redőny reggeli fénycsíkjai hasáig érnek? E megfoghatatlan húrok sugaras testében por gomolyog és esetleg kávéillat. Ha szelíden végigjártatjuk kezünket rajtuk, néhány pillanatra egybemosódnak, mint a délibáb, s a parányi homokviharrá kavart nappor csak akkor tisztul-lassul bennünk láthatóvá újra, amikor a fény bordázata ismét összeáll.”

Gondolkodásmódja mégsem önérvényesítő. Minden mondata mesteri, gondos, pontos. Sohasem pózol, nem fontoskodik. Személyiségének költői karaktere és a jellemzett költők líraisága között teremt egy különös egyensúlyt, ami a kötet egyik erőssége. Ezzel válnak az esszék, s az egész kötet szinte önálló műalkotássá. Az élmények szellemi párlatait rögzíti, mellyel az érzelmek legszemérmebb műfajává emeli a költészetet.

A kötet hat fejezetre oszlik. Mi alapján választotta Szentmártoni éppen ezeket a költőket? Mi köti össze ezeket a nagyon különböző lelki alkatú művészeket a kor közös szellemi és művészi áramlatain kívül? Úgy vé-

lem nagy egyéniségeket, szellemi társakat, példaképeket keres, akik szellemi útjuk során szintén az igazság keresésére indultak, s akik túl akarnak látni a káprázatokba menekült világ természetén.

A fejezetek során a múltból utazik a jövő felé. „Mindig a műre és a belőle kiütköző személyiségre koncentráltam, s igyekeztem föllelni azt a szellemi-lelki túlélési pakkot, amely nélkül nincs remény” – írja a kötet bevezetőjében. Az életművek pozitívumaira fekteti a hangsúlyt, mintha esszéi bensőséges levelek lennének egy igaz barátról egy másik barát-nak, az olvasónak. Minden esetben az emberi és művészi érzékenységet keresi, rendkívül szenzitív, cizellált lelki világokban merül el.

A múltban való utazásának első állomása Rákos Sándor szigete. Rendszerező alkat lévén igen következetes tanulmányt olvashatunk Rákos istenképének sokarcúságáról. Ennek alapján hét verscsoportba állítja a költeményeket: láthatatlan isten, létező isten, mindenható isten, mindenben-jelenlévő isten, kivonult isten, abszurd isten. Szentmártoni szerint „a téma (Isten léte-nemléte) fő ereje az örök bizonytalanságban rejlik, ez teremt feszültséget az alkotó ember szellemi életében, amely elaltathatatlan, kiküldhetetlen és az idő múlásával egyre kevésbé tologatható szembenézést kíván”. Ebben határozza meg Rákos költészetének mibenlétét, legfőbb konfliktusát, s ennek fényében jellemzi a továbbiakban részletes és alapos tanulmányában.

A második fejezet szintén a múltba kalauzolja olvasóját. A költemények élettrajzi motívumokkal erősen átítatott színezetben jelennek meg előttünk. Nyomatékos hangot kap Béri Géza számkivetettség érzése, az élet paradoxonaival való viaskodása, metafizikai síkon való ellentmondásossága, ezzel szemben a zenész Bókkon Gábor mély hite, kitarása. Fodor Gábor „kezdetől fogva alázatos csöndességben, de annál szívósabban szolgálta a magyar kultúra ügyét, az irodalmi barátságok kialakulását és megszilárdulását”, ahogy Orbán Ottó „számára a leírt szó, a megfogalmazott gondolat, az érzékeinket nevelő forma

– egyszóval a vers élet-halál kérdés volt”. Mind a négy alkotó tudatosan és elkötelezetten állt az anyanyelv szolgálatában. Ami talán még közös lehet bennük, az a lelki törekénységük.

Kárpáti Kamil *Az Isten báta fekete* című lírai nyelvezetű regényének egész fejezetet szentel. Olvasónaplót készít Ekes András történelem irányította sorsáról. „Ekes András történetéből egyértelműen kiviláglik a XX. század nagy kudarca, hogy egyetlen eszméjével sem volt képes olyan társadalmi berendezkedést megalkotni, amely a mindenkor ember személyes kihívásaira pozitív megoldást és segítséget nyújtott volna. Mindig a nép, illetve a magyarországi társadalom sokáig legmeghatározóbb rétege, a parasztság húzta a legrövidebbet.”

A múlt feldolgozására és lezárására tett kísérlet után egy érett, kiforrott jelenkori generáció jeles képviselői kapnak hangot. Szentmártoni Takács Gyula öregkori költészetének kertmotívumát járja körül, majd Csoóri Sándor költészet iránti elhivatottságát, és erkölcsi tisztaságát emeli ki: „Csoóri sokak számára példakép. Illyés és Nagy László stafétabotját továbbvivő hírnök, aki a nemzeti öntudatot ébren tartók élén egy jobb Magyarországot álmodik és formál.” Kalász Márton tömör, kiegyensúlyozott világképű lírája után Ágh István lírai szenvedély által fűtött, érzelmekben gazdag lírájára tér át. Báger Gusztáv költészetének sejtelmességét, kivehetetlenségét méltatja, míg Oláh János verseit keserűnek és reménytelennek ítéli.

Az érett nemzedéket egy fiatalabb követi. Szentmártoni úgy véli, hogy „Filip Tamás alázattal nyúl minden témájához, és alázattal nyúl a nyelvhez, amit nem rángat és rombol, hogy életre keltse, mint annyian, hanem él vele, mert tudja, nélküle a nyelv (legalábbis az a szelete, amelyet éppen aktuálisan használ) halott”. Az erdélyi magyar irodalom képviselője, Fekete Vince néhány kötete is görcső alá kerül a képzeletbeli utazás során, de Szentmártoni kiemeli áldozatos irodalomszervező tevékenységét is. Vass Tibor közvetlen, őszinte lírájának nyelvezetére a „kifordított vers-

nyelv” kifejezést használja igen találóan. A rendkívüli formaérzékű Lackfi János könynyed líráját *Őt seb* című verseskötetének bemutatásával jellemzi. Oravecz Péter lírájáról pedig így ír: „A legmodernebb(nek titulált) költői eszközökkel él, hogy egyben ki is forgatja azokat. Játszik. De játéka mentes minden felszínes bolondozástól – fegyelmezett és erőteljes... Alaphangja az önirónia, amely néhol már-már fekete humorba mélyül.”

A jelenből a jövőbe vezető úton hajózunk tovább. Megfigyelhetjük, hogy az alkotók (Koppány Zsolt, Nagy Gábor, László Noémi, Haklik Norbert, Renczes Cecília, Nagy Cili, Rózsássy Barbara – a prózaíró Háy János és Czigány Zoltán kivételével) milyen költői utakat jártak be saját hangjuk megtalálásáig egy érettebb költészet felé vezető úton. Szentmártoni a korábbi költészeti fázisokban íródott költemények erőteljes vonásaira fekteti a hangsúlyt. Azt vizsgálja, hogy ezek az adottságok miként módosulnak műről műre, továbbá a végső kiteljesedést, mint megvalósulási lehetőséget hogyan közelíti meg az egymásba nyíló versek világa.

Utolsó esszéjében pedig röviden fölvezolja és rendszerezi azokat a csoportosulásokat, amelyek köré a legtöbb pályakezdő fiatal író tömörül, s melyek igen fontos szerepet töltenek be az irodalmi életben, hiszen „az egymást követő generációk közös emlékezetében játszódik le az a történet, amelynek a végén bizonyos alkotások és szerzők vagy kihullanak a semmibe, vagy eleven szoborra csúcsosodva

végigkísérik az emberiség lelki és szellemi életét.”

Szentmártoni esszéiben az élményt mindig egy drámai lényegre redukálja. Letisztított forma, takarékos nyelv jellemzi. Elemi sűrűségű, telt esszéket alkot, melyekben mellőzi az önvallomást. Diszkrét, éteri, mégis erős tényközlések jellemzik. Szépek és hatásosak a bevezető sorok, figyelemfelkeltők a bekezdések, illetve a mozzanatok egymásba történő lírai átmenetei, finom összekötései. Álljon itt egy példa Bókkon Gábor költészetének jellemzésére: „Leginkább a zenére emlékeztet ez a hang, amely oly könnyedén, egyszerűen jár, siklik át és vissza lét és nemlét partjai között, mint a tenger árapálykori játékában. Úgy szólal meg és köszön el, ahogy Chopin ültetett a vég előtt még egyszer a zongorához.” Ezzel nem csupán az általa jellemzett költők művei iránt kelti fel az érdeklődést, hanem saját versei iránt is.

Abba, hogy a versek eseményeiből kikövetkezteti-e a létezés törvényeit, közelebb kerül-e a nagy kérdések megválaszolásához, minket Szentmártoni sajnos nem avat be. Egy azonban bizonyos: mint eleven csónak, úgy ringnak benne a versek. A költészet segítségével éli át a közelség érzését – melynek a költő szellemi tágassága és a költészetben való jártassága enged teret –, s így már nem számít a távolság, hiszen bármilyen távol is van valami, lelkével hozzáérhet, megsimogathatja. Hová megy a csónak? Ez az út hazafelé visz, a lélek otthonába.

A másik apa

Szentmártoni János kötetéről

Szentmártoni János költészetén végigcseng az élet szertetének tiszta hangja.

Minden sora az egyéniség tiszteletére, a megőrzés kötelességére figyelmezteti olvasó-

STÁDIUM KIADÓ,
2005

ját. Higgadt, tragikus létszemléltre hajlamos elemzőkészség, a racionális világosság keresése,

a hétköznapihoz közelálló versbeszéd jellemző legújabb, negyedik kötetét is. *A másik apa*

című gyűjtemény éretten árnyalt karaktervilágú költeményeket tartalmaz. *A finom, sejtelmes líraiság és az expresszív erejű drámaiság együtt jelenik meg a versekben.*

Bensőséges karakterű költeményei nem nagyközönséget szólítanak meg, hanem személyes hangvételűek. *A Hiánya mélye felé* című versében, amely a kötet nyitó darabja, a lét legmélyebb titkait hordozó jelenségeket ragadja meg: „nem emlékszem mit kért tőlem azt tudom csak, mit nem adtam, / álldogált bennem, mint egy kőben, / felejtéstől megcsavartan”. Költeményének drámai felépítésével egy magasabb szellemi valóság felé fordítja a figyelmet. A már megszárt, kikristályosodott gondolatokra, létérzésekre figyel az egész kötetben. A kezdő költemény az igazság keresésének folyamatát ábrázolva mintegy ráhangol a kötet következő darabjaira: „szerelmem ő?, Isten?, öröm?, / te?, én?, vagy csak a vágyunk?, / kérdéseim összetöröm, fölösleges kiabálnunk, / repedező, résre nyílt burok, / kiállok most e vers elé, / nagy levegőt veszek, indulok / hiánya mélye felé”.

A szíve mélyén gyülekező meggyőződések hétköznapi élményeiből táplálkoznak, s ez adja a költemények alapanyagát. A hétköznapi élet eseményei művészi kontextusba kerülnek, s egy metamorfózison átmenve más, mélyebb értelmet nyernek. Természetes nyelvvé, módszerré vált a költő számára ez a technika: „Hogy mit hoztam magamból még a csepeli éjszakával? / Az egész napos grundföcik fáradtságát, / néhány jó tanácsot, / egy-két barátom mozdulatát, / egy akasztott macska emléket, / oltásom helyét – ruhán át is kitapintható”.

A hétköznapi élmények nem zárják ki a mély érzelmeket, a személyesség forrását. Magas fokú minőségigénnyel konkrét élményekről ír. Közlésmódja nem emelkedett, mégis, ami a versekben történik, mindannyiunkra tartozik. Nem az általános, mindenkit érintő érzések és gondolatok által kerül közel hozzánk a vers, hanem éppen a földhöz közelsége teremt meghittséget az olvasóval: „A feleségem szeretne nem sze-

retni engem, / azt mondja, kapcsolatunk csak szellemileg megalapozott, / nem hallani ki belőle a szív lüktetését, / ahogy megtölti vérrel ereink hálózatát...” (*Szeretne nem szeretni*).

A Kárpáti Kamil által megfogalmazott utószóban ez áll: „Élet és költészet olyan természetes egymást lefedéséről, azonos behatárolásáról van szó, amelyet az indulás óta egyre következetesebben tudatosított magában. [...] Élet és vers azonossága olyan természetes princípium Szentnártoninál, mint ahogyan a poétikában elválaszthatatlan egymástól a tartalom és forma.”

A költő nem alkotáslélektani nehézségeivel terheli olvasóját, hanem legbensőbb élményeit bízza rájuk: „Szavaink elbizonytalanodtak, / s már csak megfogható, szilárd dolgokról mernek szólni, / mint pl. dugóhúzó, mókuserék, szanatórium... (*Szájhősök voltunk?*). Verseit erőteljes drámai kitörések köré építi. A szárazon izzó, a lehetőségek határáig összesűrített metafora a legfontosabb eszköze ennek a költészetnek. Hatalmas érzelmek préselődnek össze a metaforákban, ez adja a költemények roppant feszültségét, hatását. Szuggesztív ábrázoló erővel jelenít meg gazdag képi anyagot: „Folyó fölé dermedt sárkány-testű fa, / állókép-émlék tudatom víztükrében, / koporsót emel egy árnyék napba, / kullógok mögötte talpig feketében, [...] de késő, mögöttem hinta leng, / szikrázik rajta lánnyom, feleségem, / két gyönyörű csillagszóró, vigyáznom / kell, idő előtt el ne égjen” (*Somlyó – szigeti elégia*).

A felépítés egyenletes dinamikája, a választékos eleganciával megjelenített képek ragyogó stílusismeretről tesznek tanúbizonyságot. A versek színekben gazdag képi világa, áttetsző hangzása elementáris hatást hoz létre: „Lépsz, lépkedsz a hóban,! s hálás vagy a szélnek, / hogy eltakarja a szerelem maradékát. / Csak amikor egy kivilágított / kályhalobogású házba érsz, / s megkérdik mi járatban, / akkor roppans ketté, / mint a megfagyott faág” (*Csak – amikor*).

A tragikus létszemléleten átsüt a gyengédség, az élet-, és emberszeretet. Ezáltal a száraz, hétköznapi közlés felizzik, s óriási szenvedély feszíti a szavakat. A szándékolatlan beszédszerű, prózai történeteket elbeszélő versekben is nagyfokú sűrítésre képes, mégpedig egyéni hangon, egységes stílusú szövegvilágot teremtve.

Zenei homogenitását Kárpáti Kamil így jellemzi: „Költő és olvasója között ezen az érintkezési szinten aztán akkora versélmények (belső élmények) öltenek testet, mint pl. a széles, lassú sodrású *Dante madara* című versnél – amely bizonyára a századelő egyik meszse a jövőbe átmagasodó költeménye, időtlenül és klasszikusan. Holott Szentmártoni János szabadon, saját lélegzése által ritmizálva lüktetteti, mégis úgy olvassa – s majd fogja olvasni – az ember, mintha a homéroszi szöttes egyik sűrű közegű részlete lenne. Pedig Szentmártoni és a XXI. századé a »lejtelen«, a nyelv zenéje.”

Drámai erővel jeleníti meg a szakadatlan küzdelmet, a megújulás, a megvilágosodás, az újra megélt kételyek vívódásait. Különösen a szenvedélyes léterzékelés hangjaira érzékeny: „25 évesen amikor hazafelé menteni, / az ősz színes szőnyegekben vonult, / akár egy perzsa karaván, / [...] lányomért baktattam a kitapasztalt tétényi lépcsőn, / [...] csak őket éreztem, ahogy pontosan / kísérnek végig az úton, / avart kavarázó kabátjuk olykor előlobban a ködből...” (*25 évesen amikor hazafelé mentem*).

Alapvető módszere az emlékezés, amely a tértől szabadon áramolva, a jelent időtlené tágítva működik a költeményekben. Visszatekintő verseit a családi élet emlékezősoraiba illeszti a *Dante madara*, *25 évesen amikor hazafelé mentem*, *Dráma*, *Szerda?*, *Anna én és a tavasz*, *Már másodszer*, *Az óvoda első napja*, *Tíz éve Párizs*, *Nem tudom Párizs és a fél világ* című verseiben. A múlt emlékeit, távoli sejtelmességét hétköznapi nyelven idézi föl.

Lírai vallomásai a visszatekintés és összegzés belső kálváriáját jelenítik meg. Az emlékezés mozgatója, feszíti a versek belső terét,

és határozza meg a drámai formát: „három évi szorongás oldódott / cukrunkkal ott a mélyben, / fehérbe öltözött múltunk / e kávé feketében, / s láttuk a tárgyak tüzenél, / mégsem lehet még így vége, / fizettem, jó volt a füstből / kilépni az utcafénybe” (*Kávé a Móriczon*).

Visszatekintő és összegző verseiben az élet gyötrelmes, mégis idilli szépségeit osztja meg olvasóival. Az érett felnőttkorba lépés egy általánosabb létigazság keresésén túl az emberi kapcsolatok és a felelősség fontosságára irányítja a figyelmet (*Kamaszbúcsú, I–II, Sorrend, Késő, Ígéret, Alku*). Az egyéni emlékezetből kollektív történetet teremt, amely nem csupán lelki élményt jelentenek az olvasó számára, hanem igazi szellemi kihívást is. Fátyolszerű, puha hangzásvilága a fényeknek és a színeknek olyan keverékét hozza létre, melyből a szellemi erőfeszítés élménye nem hiányzik.

Fontos szerepet kap a kötetben – ahogy azt a címe is jelzi –, az apa és a gyermek viszonya. A lényegyet pontosan tükröző drámai felépítés egy letisztult felnőtt lélek sugárzó állapotát jeleníti meg. Torokszorító feszültséggel, gyöngéd nosztalgiával ábrázolja az apai érzékenységet: „megnyugszom, átölelem; / mégiscsak én lehetek az a másik?, csapán túl közelre néztem, s nem / láttam el feltámadásig? (*A másik apa*).

Méltóságtejsőbbnek, mélyebbnek és tökéletesebbnek mutatja be a részleges boldogságot: „Mikor álmodozom, / verebet lehet fogatni velem. / De tudom, ha megvan / – szálljon! –, / előbb-utóbb elengedem (*Szálljon!*).

A művész a klasszikus elkötelezettség és az emberi értékek megőrzése mellett foglal állást a *Dunavarsányi levelek* öt költeményében, a *Vendég*, *Szajhósök voltunk?*, *Csiksomlyói pillanatkép*, *Gilgames ma*, *Az én újságom* című verseiben. Akadályt nem tűrő, makacs közlésvágy és tagolt, éles hangsúlyú szerkesztés figyelhető meg a versekben. Magas hőfokon égve azonosul a tartalom a kompozícióval. E tökéletes összecsiszoltság jellemzi az egész kötetet.

Ebből a viszonyból bontja ki értékes utószavát Kárpáti Kamil is: „A XX. század

túlnyomó részében forma és tartalom lényegi azonossága még köztudott volt. Az irodalomtudomány így tudta, és ezt tanította, a versolvasó pedig (és soraiban az iskolázatlan is) így érezte. Mára ez a társadalmi köztudat csak alig létezik, vagy teljesen hiányzik. Ez következik a költészet mai presztízshanyatlásából, egykori társadalmi rangja eljelentéktelenedéséből. Abból, hogy a figyelem elfordul a költészettől. Olvasóit elvesztette. A mai ember értékrendjének összetevői közül a költészet gyakorlatilag kiszorult.”

Ezt az értékvesztést Szentmártoni János is ábrázolja költeményeiben, hogy kettejük áramkörére rákapcsolódhasson az olvasó is: „és indulás előtt / kikaparhatom-e anyámat / a záródni készülő téli földből, / hogy személyesen is elmondhassam / neki, és nem csak a vers időhúzó táviratában, hogy ember lettem, / rossz, jó, tiszta, eltaknyolt, de ember... (*Dunavarsányi levelek, I.*)

A pontos megfigyelések, az érzékletes, részletes leírások az emberi kapcsolatok és a lélektani folyamatok kutatása, újbóli végigélése jellemzi: „A Dabi-szigeti üdülőből elkötött biciklikén lekerekeztünk / Tásig, mert a dömsödi strandot zárva találtuk Fürdeni végül is nem sikerült, de megcsodáltuk / a nyaralókat, a horgászok nyugalalmát, akik mint / furcsa szerzetesek, kalapjuk orrhegyre tolvá, / [...] tartották lesben hétvégi csodájuk... (*Dante madara.*)

A nők kínzó-izgató titkainak élménye is meghatározó szerepet játszik minden kötetében. Fátyolos dallamokban tárja elének lappangó érzékiségét, mellyel romantikus szenvedélyt és pátoszt jelenít meg (*Szeretne nem szeretni, Dante madara, Írhatnék, Amikor egyedül, Szonáta, Kávé a Móriczon, Szerelmes vers, Zárszó, Csak amikor*). Légies sorokban megragadott óriási szenvedélyek megroppanását egyetlen kiáltásba tömöríti: „Azóta, mintha e szörnyű madár belülről enne minket. / Érzem, húsról húsrá, egyre

nagyobb cafatokat tép ki / roppant csőrével kapcsolatunkból” (*Dante madara.*)

A színek iránti adottságok teljes kiaknázása figyelhető meg a versekben. Költészetének tere feszült, mégis étellel teli, szikár, távolságtartó, mégis szín pompás és bensőséges. Súlyos, sűrű tónusú érzelmi világába a csevegés elokvenciája is helyet kap, gazdagítva ezzel a kötet élményvilágát: „Apa, hétfő van? Ugye, hétfő van, apa? – ostromol ismét, / egyre lázasabban [...] nem hagyja annyiban, térdemre csap, / Apa beszéljél!, / Anna, már mondtam, milyen nap van (*Szerda?*)! A versek szereplőit mindig erős megvilágításban látjuk.

Vibráló, lüktető ritmusokkal tárta elének a kötet utolsó versét. Műveltségét beépítette költészetébe. Babits Mihály *A lírikus epilógja* című versének egyik sora jut eszünkbe erről a sorról: „én még önmagamon túl / sajnos sohasem jutottam” (*Szonáta*). A vers zenéje lélegzik és énekel, az egész költemény intellektuális és egyben megrendítő. A végleteket párba állító jellemrajz illusztrációja a *Vendég* című költemény. A kristályos csengés fényéről Kárpáti Kamil így ír: „[...] még arról is lemondva, hogy Babitsnak ajánlaná, *Vendég* című versét Zenitként magasítja könyvére a vége felől, olyan összefoglalóként, mely maga is homéroszi versidombban, abban pedig friss szépségű hexameterben íródott, miközben a költőre mosolygó két angyal nyomdokaiba lép, „hogy tovafutnak a kékben, üzni nyomuk parazsán őket”.

Szentmártoni János befelé figyel és befelé terjeszkedik. Világos elképzeléssel alkotja meg kötetét, finom melankóliával és kifinomult érzékenységgel. Ritmikai oldottság párosul verseiben megrendítő drámai telítettséggel. Visszafogott mondatai olyan lírai eseményeket, képeket görgetnek, amelyek lehetővé teszik, hogy katarzist élhessen át a versek olvasója.

KISS HERMINA

Abol három napon belül temetnek

Grecsó Krisztián: *Isten hozott*

Vízjelek a bonvágyról
és az *Angyalkacsinálás*
című verseskötetek

MAGVETŐ,
2005

ti neki a kérdést, hogy ki is ő valójában. Ebben a történetmondásában ele-

után Grecsó Krisztián az elbeszélés műfajában adta közre *Pletykaanyu* című kötetét 2001-ben. Első regényében, az *Isten hozott*ban látomások, képsorok, rövid, mozaikszerű történetek úgy vetülnek egymásra, hogy puzzle-szerűen adják ki az írói megismerés útját.

„A pletykákat úgy igyekeztem alkotómódszeremmé tenni, ahogyan Mikszáth az anekdotát”, nyilatkozta Grecsó egy interjúban a *Pletykaanyu* című kötete kapcsán, s regényében még kifinomultabban használja az ellenőrizhetetlen szóbeszédet, elegyítve a dokumentálható valósággal. Az olvasó viszont sokszor elbizonytalanodhat: megfejtethető-e a Klein-napló titka?

A falu legendái, pletykái, látói, a sok szomjas ember, akik kantájuk nélkül sehová nem indulnak el, s az ő történeteik közelebb visznek-e a Pannika néni általt gépelt írás megfejtéséhez. Hiába olvasta fel Dezső, a kaliber a tsz lelakatolt páncélszekrényéből kilopott titokzatos írást. „Ahányan hallották, annyiféleképpen emlékeztek rá. A legerősebb szóbeszédnek mégis az bizonyult, hogy a Klein-napló egy halottaskönyv.”

A szerző ügyesen keveri az idősíkokat, a múlt párbeszédeit, történetmeséléseit a jelen értelmezésével, s ebben az elbeszélő én pozíciója megkönnyíti a helyzetét. Mert ez a regény nem is a titokzatos Klein-napló története, hanem sokkal inkább Gallér Gergelyé, az elbeszélőé, akit a rendszerváltozás után telefonon megkeres egy régi barátja azzal a hírral, hogy előkerült a Klein-napló, ezért sürgősen utazzék haza. Gergely története fokról fokra bontakozik ki az olvasó előtt. A hazaútra készülődő fiú visszaemlékszik szülőfalujára, ahol állami gondozottként élt, a falu múltjára és alakjaira, s a sok emlék egyre jobban feszi-

gyedik az elbeszélő szerepe, az idő és térbeli nézőpont és a valóságsszint kérdésköre, miközben az olvasót úgy vonja bele az értelmezés játékába, hogy az író technikai bravúrja lehet jóformán egyetlen segítsége az értelmezésben.

„Az ember, azt hiszem, soha nem fog ráunni a történetmondásra és hallgatásra”, írta egyik esszéjében az argentin költő, elbeszélő Borges, máskor pedig így beszélt a könyvről: „a könyv az emlékezet és a képzelet meghosszabbítása”. Az *Isten hozott* éppen ezért izgalmas olvasmány, mert írója tudja, mindnyájan szeretünk érdekes történeteket olvasni, s ezekben nincs hiány e kötet lapjain, olykor misztikusnak látszó történetei mögött pedig az emlékező és emlékezni akaró ember figurája rajzolódik ki. Nem véletlen a kötete motójának választott Móricz és Kosztolányi idézet sem. Előbbi így szól: „A földműves élete rövid, mint a gazdasági év. A tavasz már kimossa az emlékezetből a telet, a tavaszt a nyár. A falu kis házaiban nem marad jel, hír, emlék azokról, akik elébb lakták.” Így Gallér Gergely, aki saját múltját szeretné felfejteni, nincs könnyű helyzetben, csak személyes benyomásaira támaszkodhat és a falusi szóbeszédre. Még gimnazistaként alapítja meg barátaival a Klein Ede-egyletet, melynek ő lesz az elnöke, s mely egylet rövid ideig működik, a *nagy összeveszésig*. „...az első pillanattól foggal-körömmel ragaszkodtam hozzá, Klein Edéről nevezzük el az egyletet. Már akkor is, amikor még nem fejtettem fel a mítoszát, nem gondoltam át, számomra mit jelent az ő igaztalanul meghurcolt, valamilyen módon az egész falut nyugtalanító figurája.” A haláltáborn megjárta zsidó kelmeárust, Klein Edét a falusiakkal azzal vádolják 1948-ban, hogy meggyil-

kolta a fiatal szűzlányt, Matildkát. Klein Ede disszidált, majd a hatvanas évek közepén visszatért falujába egyetlen éjszakára, szerelméhez, Pannikához. Akiről szintén kiderül, hogy nem egy egyszerű trafikosnő, hanem Károlyi Anna, grófkisasszony. A háború után ebben a faluban húzódott meg Szabó Anna néven, és segítette a megvádolt férfit szökésében. A regény történetvezetése szerint ezen az éjszakán fogant meg Gallér Gergely, majd véletlenül éppen e falunak az árvaházába került. E történet igazságtartalma éppen annyira kérdőjelezhető meg, mint az a változat, mely szerint Pannika elvetette magzatát, s Gallér Gergely egy a sok „múlttalan” állami gondozott gyerekek közül. A fiúról éppen Pannika néni állítja ezt, míg Üvegszemű Tót azt meséli és bizonygatja neki, hogy ő Klein fia. S, hogy mi az igazság? Rejtve marad. Nem kapunk bizonyosságot egyik történet hitelessége felől sem. Mégis a regény záró fejezetében, a falujába visszatért fiatalember régi cimborájának már Klein Gergelyként mutatkozik be. S bár az utolsó fejezet cselekménye kissé elnagyoltnak, kidolgozatlanabbnak tűnik, mégis érthető Gergely választása. Hiszen ezzel a döntésével, hogy Klein Ede fiaként határozza meg magát, egy csapásra nemcsak jelene, hanem múltja is lesz.

Grecsó Krisztián tisztában van vele, hogy ezekben a falusi történetekben megvan az irodalom lehetősége, ezért még egy képzeletbeli vagy valós falu szóbeszédei, meséi, történetei is alkalmasak a csak rá jellemző tudás közkinccsé tételére. E történetek elmesélésében nem az a fontos, hogy mi az igazságtartalmuk, hanem hogy általuk egy szűk közösség hagyományszövege gazdagodik. Sáráságban emberek árnyékai kerülnek a kultúrház falára, steril apának gyermeke születik, kutyák pusztulnak el egy éjszaka alatt, majd kiskutyák kerülnek a házak küszöbére, az asszonyok pedig ugyanazt az álmodást

Kisasszony-napján. E történetek állítása nem az, hogy mi az igazság, hanem hogy mi az, amit tudni kell.

A kötet világát erősíti a megélt élményanyag és a szülőföld múlt és jelenbeli valósága, hiszen a szerző is egy alföldi faluban nőtt fel. Grecsó regényét a falusi hagyomány állítja össze, s képes elbeszélsmódját a falu hangján artikulálni. Ezek a szórakoztató szóbeszéddek, történetek ugyanakkor sokkal többről szólnak, az embernek a világmindenségben elfoglalt helyéről, mégha nézőpontja szerint úgy is véli: a világ közepe Sáráság. Tehát feladatról, felelősségről, az önön természetünkhez, múltunkhoz és jelenünkhöz való viszonyról beszél. Értékvilágában, akárcsak a faluében a szent és a profán elegyedik, ezt mutatja, hogy Hildike esküvőjén ugyanakkorra jelentősége van a templom fényének, mint a szippantós szagának.

Mindezzel együtt, mégis megrajzolja annak a falunak a képét is, melyre az elmúlt negyven év szocialista időszaka rányomta bélyegét, és átformálta valami mássá, amely közigazgatásilag ugyan falu maradt, de szokásaiban egyre kevésbé. A regény egyik betét-története éppen erről szól. Beregi Bece apja, aki évek óta Budapesten él, és nem tartotta fiával a kapcsolatot, meghal. A távirat szerint két hét múlva lesz a temetése. „Bece anyja a gangon állt, s a távirat zsirpapióját ropogtatta. Nem igaz az! Nem, nem és nem, ismételtette. Kivágtatott és megragadta Bece gallérját. Hogyan lehetne a temetés két hét múlva? Micsoda hazugok ezek! Teremtő Úristen, idáig sülyedtünk! Le akarják nyelni azt a kicsike örökséget is!” Így a család elindul Pestre, hogy feltétlenül ott lehessenek a temetésen.

S, hogy mi a falu? Az a hely, ahol három napon belül temetnek. A képzeletbeli Sáráság még ilyen..., ide hívja meg Grecsó Krisztián az olvasóját. ❖

ERŐS KINGA